

Hadislerde İhsan Kavramı

Necmeddin Şeker, Ferize Yeksek¹

Özet: İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlâkî değerler manzumesinin tamamında yer alan şemsiye kavramlardan birisi ihsan kavramıdır. Zira insanı ahsen-i takvim üzere yaratan Allah, Kur'an'da mahlûkata en güzel şekli verdiğini, kendisinin en mükemmel yaratıcı olduğunu, kullarına karşı son derece cömert davrandığını ihsan kavramının değişik kullanımlarıyla ifade etmiştir. Bu kavram ayrıca yüksek ahlâkî bir değer olarak, başta Hz. Muhammed olmak üzere birçok peygambere atfedilmiş ve onlardan “Muhsinler” diye bahsedilmiştir. İnsan da Allah'a karşı kulluk vazifesi başta olmak üzere, beşerî ilişkilerinde ve tüm mahlûkata karşı tutum ve davranışlarında ihsan üzere davranmakla yükümlü tutmuştur.

Bu çalışmada; İlâhî bir emir ve nebevî bir erdem olan ihsan kavramının anlamı, önemi, din dilindeki karşılığı ve pratik hayata yansımaları Kur'an ve sünnet ışığında ele alınacak, özellikle de hadislerdeki izdüşümleri örnekler üzerinden irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, peygamber, ihsan, iyilik, kulluk,

The Concept of Ihsan in Hadiths

Abstract: One of the umbrella concepts in almost all of Islam's belief, worship, treatment and moral values is the concept of ihsan. Because Allah created human beings as an Ahsan-u Taqweem, He stated that He gave the most beautiful form to the creature in the Qur'an, that he was the most perfect creator, and that He was very generous and gracious to His servants with different uses of the concept of ihsan. This concept was also attributed to many prophets, especially the Prophet Muhammad, as a high moral value, and they were referred to as “Muhsins”. Human beings are obliged to act as a bestowal in their human relations and attitudes and behaviors towards all creatures, especially in the duty of worship to Allah.

In this study; The meaning and importance of the concept of benevolence, which is a divine commandment and a prophetic virtue, its

¹ Doç. Dr. Necmeddin Şeker, KSÜ İlahiyat fakültesi öğretim üyesi; Ferize Yeksek, Yüksek Lisans Öğrencisi.

translation in the language of religion and its reflection on the practical life will be discussed in the light of the Qur'an and Sunnah.

Keywords: Hadith, prophet, ihsan, goodness, servitude

مفهوم الإحسان في الأحاديث

الملخص مفهوم الإحسان أحد المفاهيم الشاملة التي تتضمنها مجموعة عقائد الإسلام وعباداته وأخلاقه القيمة لأن الله الذي خلق الإنسان في أحسن تقويم من خلال الاستخدام المتنوع للفظ الإحسان في القرآن، يبين أنه خلق المخلوقات بأحسن الصور وأنه الخالق المبدع وأنه المحسن لعباده وتوضح الأهمية العالية للإحسان خاصة في أنه وصف كثير من الأنبياء بما فيهم رسول الله صلى الله عليه وسلم بأنهم "محسنون".

وكذلك الإنسان كلف بأن يحسن العلاقة بينه وبين ربه في عبادته، وفي جميع معاملاته الاجتماعية وتصرفاته تجاه المخلوقات كلها إن مفهوم الإحسان الذي هو أمر إلهي ونبوي سيتناول في هذا البحث معناه وأهميته وما يقابله من الاصطلاح الديني وأثره في الحياة اليومية على ضوء الكتاب والسنة، وخاصة سيتناول الموضوع من خلال النماذج التطبيقية الواردة من الأحاديث النبوية.

مفتاح الكلمات: نبوي، حديث، إحسان، خير، عبادة

1. Giriş

İhsan Kavramının Anlamı ve Kapsamı

İhsan kelimesi, احسن - يحسن - احسان şeklinde if'âl vezninde mastar olup, sülâsi kalıbı حسن (hasene) veya حسن (hasune) dir. حسن الشيء denildiği zaman, bahsedilen şeyin güzel ve iyi olduğu ve beğenildiği kastedilir.² Bu ifadenin geniş bir kullanım alanı olmakla birlikte; hoş giden, tatmin eden, göze güzel görünen ya da hayranlık uyandıran her şey için kullanılabilen bir sıfat³ olup, çirkinlik manasına gelen "kubuh"un ve kötülük anlamına gelen "seyyie"nin de zıddıdır.⁴

حسن sülâsi fiili, if'âl, tef'îl ve istif'âl olmak üzere üç bapta mezîd fiil olarak da kullanılır. Bunlardan if'âl kalıbındaki احسن , الى ve ب harfi cerleri ile kullanıldığında, iyilik yapmak ve iyi davranmak anlamlarına gelir.⁵

Kur'an'da ve hadislerde حسن fiilinin değişik müştaklarının sıklıkla zikredildiği görülür. Burada verilecek birkaç örnek ihsan kavramının Kur'an'da ve Sünnette ne kadar geniş bir yer tuttuğu konusunda bize bir

² Muhammed b. Ahmed el- Ezheri, *Tehzibu'l- Luga*, (Kahire: 1389), 4: 354; İsmail b. Hammad el- Cevheri, *es-Sıhah* (Mısır: 1377), 5: 2099; Ebü'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Manzûr, *Lisanü'l- Arab* (Beyrut, ts). 12: 114.

³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, Türkçesi, Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları 1991), 291.

⁴ Cevheri, *es-Sıhah*, 5: 2099.

⁵ es- Seyyid Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tacu'l- Arus* (Beyrut: Darus- Sadr, 1306), 9: 175.

fikir verecektir. Örneğin حسن fiilinin mastarı olan “hüsn”, güzellik ve iyilik manalarını kapsayan umûmî bir isimdir.⁶ Ragıb el-İsfahânî, “kendine arzu duyulan her şey” şeklinde ifade ettiği hüsnündeki “hoşa gitme”yi, “akıl yönünden hoşa giden”, “hevâ yönünden hoşa giden” ve “his yönünden hoşa giden” olmak üzere üç yönden ele almıştır.⁷ Hüsn kelimesi, insanın aklına hitabeden ilim ve hikmet cevheriyle süslenmiş fikrî güzellikleri ifade ettiği gibi, zevkine, hissiyâtına ve tüm algılarına tesir eden maddî ve manevî güzelliklerin tamamını da muhtevasında toplamaktadır.

حسنة (hasenetün) kelimesi müennes bir isim olup yukarıda işaret edildiği üzere “seyyie”nin zıddıdır.⁸ Din dilinde “hasene-seyyie” ikilisi birbirinin mefhumu muhâlifî olarak birçok âyet ve hadiste birlikte zikredilen, iyilik ve kötülüğü, güzellik ve çirkinliği, sevap ve günahı bir arada ifade eden sembol kavramlar olarak kabul edilmektedir.

Güzel amel, güzel söz, iyilik, nimet ve sadaka manalarına gelen حسنة (hasenetün),⁹ âyetlerde, hadislerde ve bunlara dayalı dinî kaynaklarda mutlak olarak iyi/güzel fiil, davranış ve halleri ifade eden isim olarak kullanıldığı gibi, bir fiilin, davranışın veya halin sıfatı olarak da kullanılır. Bu ifade aynı zamanda insanın bedenî ve ruhî ihtiyaç ve istekleriyle örtüşen ve ulaşıldığında insanı mutlu eden tüm güzellikleri içeren bir anlama da sahiptir.¹⁰

Bakara 2/201. âyetin tefsirinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır bu kavramı şöyle izah eder: “Hasene, insanın nefsinde ve bedeninde, elde etmekle sevineceği her nimettir ki isim olarak güzel ve güzellik demektir. Esasen hasene sevince sebep olan ve arzu edilen şey demektir ki hüsn, (güzellik) onun nefsinde yani zatında etkili olan özel bir haldir.”¹¹

Hasen’in if’al veznindeki kullanımı olan ahsen, ise bir şeyi tam ve güzel yapmak demektir.¹² Bu kullanım itkân kelimesinin mürâdifî olarak bir işi sağlam yapmak manasına da kullanılır. En geniş manası ise iyilik yapmaktır.¹³

⁶ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü’l- tefâsîr*, (İstanbul: Ensar Neşriyat. 1987), 1: 74.

⁷ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fi garîbi’l-Kur’ân* (Mısır: Mektebetü’l- Mısıriyye, 1970), 118.

⁸ Cevherî, *es-Sıhah*, 5: 2099.

⁹ Mevlüt Sarı, *el- Mevârid*, Arapça-Türkçe Sözlük, (İstanbul: Bahar Yayınları. 1980), 160.

¹⁰ Mustafa Çağrıncı, “Hasene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 376-377.

¹¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Hikmet Yay. 2007), 2: 64.

¹² Sarı, , *el-Mevârid*, 160.

¹³ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, 294.

Ahsen'in mastarı "ihsan"dır. İhsan ise, lügatte iki şekilde kullanılır. Birincisi احسنه dur ki, bir şeyi güzel yapmak demektir. İkincisi ise احسن اليه 'dir ki; "ona iyilik etti" demektir. Türkçe'de احسان daha çok bu ikinci mana için kullanılmaktadır.¹⁴

İhsan, Allah'a nispet edildiğinde güzel davranma, bağışlama ikram etme, lütuf, yardım ve cömertlik manalarının yanı sıra uygun ve güzel olanı en mükemmel bir şekilde yapmak demektir.¹⁵ İnsanlara nispeti ise iki şekildedir. Birincisi Allah'ı görüyormuşçasına ona kulluk; ikincisi ise her işi en iyi ve en güzel şekilde yapmaktır.

İhsan kelimesinin ismi faili olan محسن (muhsin) ise, güzel bakış, güzel ahlak, iyi niyet ve iyi amel gibi her türlü iyi ve güzel hasleti kendisinde toplamak için gayret eden kişiyi niteleyen bir sıfattır.

حسن (hasene) ya da حسن (hasune) kökünden türeyen ihsan kelimesi, Cibril hadisinde "ihsan nedir?" sorusuna karşılık bizzat Allah Resûlü (s.a.v) tarafından verilen cevapla tanımlanmış olan bir terimdir. Bu ifade Kur'an'da hem Allah'a hem de insanlara nispet edilerek yetmiş küsur âyette isim, fiil ve mastar kalıplarıyla geçmektedir. Bu âyetlerin bir kısmında "yaptığı işi güzel yapmak", bir kısmında "başkalarına iyilik etmek" manasında, çoğunda ise herhangi bir kayıt altına alınmaksızın "mutlak iyilik" ya da "mutlak güzellik" manasında kullanıldığı görülmektedir.

Hadislerde de احسان (ihsan) kelimesi aynen Kur'an'da olduğu gibi isim, fiil, sıfat ve mastar şeklinde türevleriyle sıkça kullanılmıştır. Dinî terminolojide ihsan kavramının bir ıstılah olarak teşekkül edip tanımlanması Cibril hadisindeki nitelemeye dayanmaktadır. İslâm âlimlerinin Kur'an ve sünnet ışığında, ihsan kavramına yükledikleri anlamlara bakılacak olursa, "özellikle iyilikler konusunda farz olan asgarî ölçünün ötesine geçip, isteyerek ve severek daha fazlasını yapmak" manasına kullanıldığı görülecektir.¹⁶

Ragıb el- İsfahânî'ye göre; "Şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder..."¹⁷ âyetinde olduğu gibi ihsan adaletin de fevkinde bir mertebedir. Adalet, gerekeni vermek ve hakkı olanı almak iken; ihsan verilmesi gerekenden daha fazlasını vermek, (hakkı olandan) daha azını almaktır. Yani ihsan, adaletten bir derece üsttedir.¹⁸

¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 253.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l- Arab*, 115-116; Hasan Akay, *İslami Terimler Sözlüğü*, 2. Baskı (İstanbul: İşaret Yayınları, 1995), 211.

¹⁶ Mustafa Çağrı, "İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 544-546.

¹⁷ Nahl, 16/90.

¹⁸ İsfahânî, Müfredât, 119.

Aynı âyeti tefsir ederken Elmalılı, ihsan kelimesinde iki mananın muhtemel olduğunu belirtir. İlk manası ile ihsan; Cibrîl hadisindeki tanımıyla “Sanki O’nu görüyormuşsun gibi Allah’a kulluk etmektir.”¹⁹ İkinci manası ise yine Hz. Peygamberin nitelemesiyle “kişinin kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmesi”²⁰ şeklindedir.

Bir başka yönüyle ihsan; yapılan iyiliğe ziyadesiyle karşılık vermek, yapılan kötülüğü de affetme erdemliliğini gösterebilmektir. İhsanın en yüksek mertebesi de nefse ağır gelmesine rağmen, kendine kötülük yapan kişiye iyilikle mukabelede bulunabilmektir.²¹ Bir bakıma ihsan, insanın Allah’a kulluğun yanı sıra insanlara ve bütün mahlûkata karşılıksız olarak iyilik etmesinden ibaret bir erdemdir.²²

İslâm toplumunda ihsan, sadece insanın ihtiyaç anında başka birine takdim ettiği bir sadaka değil, bilakis başka birinin sıkıntısının giderilmesi veya ihsanı gerektiren bir ihtiyacın olması halinde bir farızadır. İslâm geleneği, zorlukları aşmak ve sıkıntıları gidermek için fert ve cemiyeti azami ölçüde bu farîzaya (ihsana) yönlendirir.²³

Fîruzâbâdî, ihsanı iman ve takva ile ilişkilendirerek kulluk mertebelerinin en üst makamı olarak tanımlamıştır.²⁴

İhsan kavramı, en kâmil manasını yukarıda işaret edildiği üzere bizzat Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cibrîl hadisinde yaptığı tanımda bulmuştur. Bu rivâyette “ihsan nedir?” sorusuna Hz. Peygamber (s.a.v); “*İhsan, Allah’ı görür gibi O’na ibadet etmendir. Çünkü sen O’nu görmeden de O seni görmektedir*” şeklinde cevap vermiştir.²⁵ Cevâmîu’l-kelim olan Hz. Peygamberin (s.a.v) Cibrîl hadisindeki bu tanımı, şimdiye kadar yapılmış olan bütün tanımları ve yorumları bünyesinde barındıran bir tasvirdir.

Cibrîl hadisinde Allah Resûlü (s.a.v) tarafından tanımlanan İman, İslâm ve İhsan kavramları dinin inanç, ibadet ve ahlak boyutlarını temsil

¹⁹ Müslim, Ebu ‘l-Husyn Muslim b. Haccac, Camiu’s-sahih, (İstanbul: Çağrı yayınları 1992) İman, 1; Buhari, Muhammed b. İsmail, Camiu’s-sahih, İstanbul: çağrı yayınları, 1992) İman, 37.

²⁰ Buhari, İman, 7; Müslim, İman, 71; Tirmizi, Ebu İsa, Muhammed b. İsa, Sünen, (İstanbul: çağrı yayınları 1992) Kıyame, 59; Nesai, Ebu Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb, Sünen, (İstanbul: çağrı yayınları 1992) İman 19, 33.

²¹ Ahmet Mustafa, Merağî, *Tefîru’l-Merâğî*, (Mısır: 1945) 13: 129.

²² Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 261.

²³ Habib Muhammed Tickani, *İhsânü’l-İlzâmi fi’l-İslâm*, 10.

²⁴ Ebu Tahir Meccüddin Muhammed b. Yakup b. Muhammed Firuzabadi, *Besâiru zevi’t-temyiz fi letâifü’l-kitâbü’l-azîz* (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, , ts), 2: 465.

²⁵ Buhari, İman, 37; Lokman Suresi Tefsiri, 2; Müslim, İman, 1; Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es- Sicistanî, Sünen, (İstanbul: Çağrı yayınları 1992) Sünnet, 16; İbn Mace, Muhammed b. Yezid el- Kazvinî, Sünen, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1992) Mukaddime, 9.

eden üç temel alanı oluşturmaktadırlar. Özellikle konumuzu oluşturan ihsan, “*din güzel ahlâktır*”²⁶ ilkesinden hareketle dinin tamamını kapsayan çok şümüllü bir anlam alanına sahiptir. Binaenaleyh dinî ıstılahta aynı mana ve muhtevaya işaret eden birçok kavramın varlığı da bu düşüncüyü desteklemektedir. Bunlardan birkaçına işaret etmekte fayda vardır:

Âyet ve hadislerde, anlam ve kapsam itibarıyla ihsan anlayışının genel çerçevesine dâhil olan, *ihlas, in'am, birr, lutuf, fadl, hayr, ma'rûf, infâk, menn, atıyye, muâvene ve itkân* gibi kavramlar, aynı muhtevanın farklı boyutlarını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Her biri ayrı bir araştırmanın konusu olabilecek bu kavramlardan birkaçına kısaca değinmenin ihsanın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

İhlas, katıksız, arı-duru, kendisinde karışıklık olmayan demektir.²⁷ Buna göre amelde ihlas, davranış ve ibadetleri riyâ, menfaat ve gösteriş kaygılarından arındırıp, sadece Allah için yapmak demektir.

Gerçek ihsana ulaşanlar ise yaptıkları her şeyi, Allah'ın kendilerini görüp murakabe ettiğinin farkında olarak, her an Onun gözetiminde olma şuuru ve bilinciyle yerine getirirler.

Bu tanımlardan hareketle ihsan ve ihlasın sebep-sonuç ilişkisi bakımından birbirini tamamlayan iki unsur olduğu görülmektedir. İhsan ve ihlas arasındaki bu bütünlük, insanın hem niyetinin hem de amellerinin, Allah'ın rızasına uygun bir biçimde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Ma'rûf, akla ve şeriata uygun olan her güzel davranış için kullanılan ortak bir sıfattır.²⁸ *Ma'rûf*, nefsin iyi olarak bildiği, onunla mutmain olduğu, insanın kendisiyle sükûn bulduğu, fıtratın aşına olduğu iyiliktir.²⁹ Dolayısıyla inanç, ibadet ve ahlâkî davranışları temsilde en şümüllü kavramın *ma'rûf* olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Birr, bu kelime Kur'an'da ve hadislerde her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, hayırda genişlik, güzel davranış, hoşnut olunan bütün tutum ve davranışlar³⁰ için kullanılmıştır. *Birr* kelimesinin hem Kur'an'da hem de hadislerde ihsanla eş anlamlı kullanımları oldukça yaygındır.³¹

İtkân, sözlükte işi sağlam yapmak demektir. İsm-i fâili olan mutkin ise herhangi bir ilim veya meslek dalında uzman olup, işini sağlam yapan

²⁶ Buhârî, “Hüsnülhulk”, 27.

²⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 154.

²⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 331.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 9: 339.

³⁰ Ali Toksarı, “Birr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 204-205

³¹ Bu konudaki ayet ve hadis örnekleri için bkz. Bakara, 2/177; Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim, “Birr ve Silâ”, 14.

kimse demektir.³² Hz. Aişe'den (r.a) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Allah, sizden birinizin bir iş yaptığı zaman, onu sağlam (güzel) yapmasını sever.”³³ İnançta tevhid, ibadette ihlâs, muamelede doğruluk, sanatta incelik, işte sağlamlık vb. manalar bu hadiste anlamını bulan itkân cümlesindedir. Kuşkusuz burada yapılan işin cinsinden, isminden ve şeklinden ziyade yapanın (en güzeli ve en mükemmeli yapma) arzu ve gayreti yani ihlâsı ve samimiyeti önemli görülmüştür.³⁴ Bunun da din dilindeki diğer adı ihsandır.

İn'âm, birine iyilik yapmak bir nimetten yararlandırmak, rahata kavuşturmak gibi manalara gelir. Ragıb el-İsfahânî, in'âmı, “başkasına ihsanda bulunmak” şeklinde tanımlamıştır.³⁵ Bu kavram İslâmî terminolojide ise, Allah'ın insanlara maddî ve manevî sayısız nimetler bahşetmesini ifade eder. “İhsanın karşılığı ancak ihsandır”³⁶ emri gereği Allah'ın kendisine in'âmında bulunup bol nimet verdiği kulun da malını Allah yolunda cömertçe harcıyıp, diğer insanlara ihsanda bulunması istenmektedir.

2. Kur'an'da İhsan Kavramı

حسن (hüsün) ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de 29'u Mekkî, 28'i Medenî olmak üzere 51 sûrede 176 yerde 194 kez, isim, fiil, ism-i tafdil ya da ism-i fâil kalıplarında geçmektedir.³⁷

İhsan kelimesi, sülâsî olan حسن (hasene) kalıbıyla Nisâ 4/69. ve Furkân 25/76. âyetler olmak üzere iki yerde geçer. حسن (hasen) kalıbında ise 12 âyette geçmektedir. Bu âyetler; Âl-i İmrân 3/37, Enfâl 7/17, Hûd 11/3, 88, Nahl 16/67, 75, Kehf 18/2, Tahâa 20/86, Hac 22/58, Kasas 28/61, Fâtır 35/8, Feth 48/16'dır. Özellikle bu âyetlerde حسن (hasen) ifadesinin sıfat konumunda olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

حسن (Hüsün) ve حسنى (hüsna) kelimelerine gelince; Kur'an-ı Kerim'de 28 yerde geçmektedir. Tevbe sûresi 8/53. âyette ise حسنى'nin tesniyesi olan حسنين geçmektedir. Ayrıca bu ifade, الاسماء الحسنی şeklinde Allah'ın (en güzel) isimlerine sıfat olarak kullanılmıştır.

حسن (hasen)'in müennesi olan حسنة (hasenetun) Kur'an-ı Kerim'de 27 yerde geçmektedir. Bu âyetlerde, afiyet, geniş rızık, ilim, ibadet, cennet, zafer, ganimet, şeriata uygun olma, bolluk, refah, sağlık, mükâfat, sevap, yumuşaklık, tatlılık, rahmet, tevbe, tevhid ve itaat manalarında

³² İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1: 324.

³³ Beyhaki, *Şuabü'l-İmân*, (Beyrut 1990), 4: 334,335,

³⁴ İsmail Lütüfî Çakan, *İyi Müslüman*, (Ankara: TDV Yay.) 120.

³⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 761.

³⁶ Rahman 55/60.

³⁷ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l- Müfrehes li Elfazü'l- Kur'ani'l- Kerim*, (İstanbul: 1990) 272-275.

kullanılmıştır. Hasene, cemî' sigasıyla حسنات şeklinde 3 yerde geçmektedir. احسن (ahsen) kelimesi Kur'an'da 53 yerde,³⁸ احسان (ihsan) kelimesi ise 13 yerde geçmektedir. Özellikle bu ifade Kur'an'daki ahlâkî değerleri anlatan anahtar terimlerinden biridir.³⁹

Konu, ilgili âyetler incelendiği zaman Kur'an'ın احسان (ihsan) kavramını hem Allah'a, hem de insanlara nispet ettiği görülür. Allah'a nispet edildiğinde anlamı, O'nun yaratma fiilindeki kusursuzluğunu⁴⁰ ve kullarına karşı cömertliğini⁴¹ ifade etmektedir. İnsana nispet edildiğinde ise, kulun Allah'a karşı gösterdiği saygı, bağlılık ve itaat ruhunu ve bu ruhun yansımaları olan güzel davranışlarını ifade etmektedir.

İhsan kavramına âyetler ışığında bakılacak olursa; "iş en güzel şekilde yapmak" manasıyla Allah'a nispet edildiğine birçok yerde tesadüf edilir.⁴²

"*Ahsenü'l-Hâlikîn*" vasfı ise Kur'an'da iki defa geçmekte ve "Yaratanların en güzeli" anlamına gelmektedir.⁴³ *Ahsenü'l-Hâlikîn* olan Allah, yarattığı her şeyi en güzel biçimde, ölçülü, ahenkli, muhkem, mükemmel ve hikmetli bir şekilde yarattığı için olmalıdır ki zatını bu ifadeyle vasıflandırmıştır.

İhsan kavramına "karşılık beklemeden başkalarına iyilik yapma ve ikramda bulunma" manasından hareketle bakıldığında ise Zül-Celâl-i ve'l-İkrâm el-Berr, el-Kerîm, er-Rezzâk, ve el-Vehhâb gibi Kur'an'da zikredilen *esmâü'l-hüsna*'dan birçoğunun bu manayı mündemiç olduğu görülür. Meselâ İbrahim Sûresinin 14/34. âyetinde şöyle buyrulur: "*O (Allah), kendisinden isteyebileceğiniz her şeyden size verdi. Öyle ki Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız sayamazsınız. (Buna rağmen) doğrusu insan çok zalim, çok nankördür.*" Kasas Sûresi 28/77. âyette Yüce Allah şöyle buyurur: "*Allah'ın sana ihsanda bulunduğu gibi sen de ihsanda bulun...*" Bu âyette mutlak emir sığasıyla insana emredilen ihsan vazifesini Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*'da şöyle açıklar: "Buradaki ihsana mal ve mevki ile yardımda bulunmak, güler yüz ve hüsn-ü kabul sahibi olmak, sözü iyi ve güzel olmak gibi şeyler dâhildir."⁴⁴ Bakara sûresi 2/112. âyet-i kerimede Allah, "Muhsin" kişinin halini şöyle tasvir eder: "*Bilakis kim Muhsin olarak (iyilik ederek, işini güzel yaparak) özünü*

³⁸ Bu sayı, tespitinde *Diyanet Mealli Kur'an-ı Kerim ve Kur'an Yolu* tefsirinden faydalanılmıştır.

³⁹ Bu konudaki bir takım değerlendirmeler için bkz. İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar, 294-295.

⁴⁰ Secde 32/7; Tegâbü'n 64/3.

⁴¹ Kasas 28/77; Talak 65/11.

⁴² Secde, 32/7, 8, 9.

⁴³ Mü'minûn 23/14; Saffat 37/126.

⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: 1990) 17: 562.

Allah'a teslim edip (şirk karıştırmadan O'na iman ve itaat ederse) onun mükâfatı Rabbi katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzülecek de değildir."

Muhsin olan Yüce Allah, yarattığı her şeyi en güzel şekilde yapmış ve kullarına sonsuz ihsanda bulunmuştur. Kur'an'da muhsinleri sevdiğini ve onlarla beraber olduğunu "Allah Muhsinleri sever"⁴⁵ ve "Allah Muhsinlerle beraberdir"⁴⁶ ayetlerinde beyan etmiştir.

Sabır, secde, ağırbaşlılık, öfkeyi, kini ve nefreti yutup insanların suç ve kusurlarını affedebilme, hep hasen/güzel davranışlar olup Muhsinlerden sadır olan hasletlerdir.⁴⁷ Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn muhsinlerden olduğu gibi,⁴⁸ Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb ve Hz. Yûsuf da muhsinlerdendir.⁴⁹ Bilhassa Hz. Yûsuf, kendi adıyla anılan sûrede beş defa muhsin olarak anılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere "ihsan ahlâkı" öncelikle peygamberlerde temayüz etmiş ve ardından da insanlığa vaz edilmiş güzel ahlakın en temel vasıflarındandır.

Kur'an'da Allah adaletle ihsanı birlikte emrederek,⁵⁰ insanî ilişkilerde, hak ve adalete uymanın, ihsanın bir gereği olduğunu bildirmiştir. Söz konusu ayetlerde aynı zamanda ihsanın keyfiyeti ve kimlere karşı nasıl yerine getirileceği ile ilgili bir takım genel prensipler de belirlenmiştir⁵¹

3. Hadislerde İhsan Kavram

İhsan, türevleriyle birlikte hadislerde oldukça sık kullanılan bir kavramdır. Meselâ bunlardan birisi olan حسن (hüsün) kavramı hadis kaynaklarında çeşitli anlamlarda olmak üzere 100'ü aşkın yerde geçmektedir. Bu ifadenin Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de gözle görülen zahiri güzellikten çok, akla hitap eden ahlâkî güzellik manasında; somut güzellikten ziyade, soyut güzellik anlamında fiil, isim, mastar ve ism-i fâil kalıbında kullanımları bulunmaktadır.⁵²

Hadis rivâyetlerinde en çok zikredilen değer kavramlarından olan حسنة (hasene) (zıddı olan seyyie ile birlikte) özellikle davranışların ahlâkî niteliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte söz konusu davranışların kişiye kazandıracığı sevap ve günahlar da bu kavramla dile getirilmiştir. ح س ن kökünden türeyen kelimelerin hadislerde ifade ettiği

⁴⁵ Âl-i İmran 3/134, 148; Bakara 2/195; Maide 5/13, 93.

⁴⁶ Nahl 16/128; Ankebut 29/69.

⁴⁷ Hud 11/115; A'raf 7/161; En'am 6/13; Âl-i İmran 3/134.

⁴⁸ Saffat 37/110, 121, 181.

⁴⁹ En'am 6/84.

⁵⁰ Nahl 16/90.

⁵¹ Bu konudaki bazı ayetler için bkz. Bakara, 2/178, 261, 229; Nisa 4/36; İsra 17/7; Nahl 16/30; En'am 6/160; Rahman 55/60.

⁵² Wensinck, A.J. *el- Mu'cemu 'l- Müfehres*, 1: 466-469.

manalar ya da sıfat olduğu fiiller, genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, iyilik yapmak, sevap kazanmak, ahirette elde edilecek mükâfat, bir şeyi tam ve güzel yapmak, iyi davranmak, geçimini sağlamak, şefkat ve merhamet etmek, göze hoş gelen güzellik, yetiştirmek, eğitmek, hayır işlemek, bağışlanma ümidi, hoşsa gitmek, uygun bulmak, salih amel ve ihlas⁵³ gibi oldukça zengin bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir:

Konuyla ilgili hadisler incelendiğinde ihsan kavramının, işi tam ve güzel yapmak, iyilikte bulunmak ve Allah'ı görüyormuş gibi O'na kulluk etmek, manaları sadece ن ح س و ve ondan türeyen kelimelerle değil, aynı zamanda yukarıda kısmen değinilen ihlas, ma'rûf, birr, itkân, in'am, hayr, kerem, infak, cemil, hilm, tayyib, takva, amel-i sâlih vb. müradif kelimelerle de ifade edildiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı incelendiğinde imanı, ibadeti, ahlâkı, hayata dair tüm fiilleri, insanî ilişkileri ve bütün mahlûkata karşı takındığı tavır ile ilgili sözleri ve davranışları bağlamında ihsan kavramının tam isabetli bir seçim olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Allah Resulünün (s.a.v), zatında, fiillerinde, hallerinde ve sözlerinde ihsanın müşahhas bir görüntüsünün tezahür ettiği söylenebilir. Zira ondan sadır olan her bir sünnet ya da ona nispet edilen her bir hadis, bir yönüyle ihsanın tanımı, tasviri, ya da örneğidir. Hz. Peygamberde bulunan güler yüz, affedicilik, sevgi, şefkat, merhamet, cömertlik, iyilik, nezâket, zarâfet, tekâmül, denge ve kolaylaştırıcılık gibi özellikler ondaki ihsan hasletlerinden sadece birkaçıdır.

Yaşantısıyla İslâm'ı en güzel şekilde temsil eden Hz. Peygamber, diğer birçok nebi gibi Kur'an'da "muhsin" olarak nitelendirilmiştir. Kulluğu en güzel olan, daima iyilik üzere olup yaptığı her işe ayrı bir güzellik katan örnek bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır. Hülâsa olarak Allah Resûl'ünün (s.a.v) her sözü, her tavrı ve her davranışı ihsanın pratiğe dökülmüş halidir.

İhsan kavramının nebevî sünnetteki/hadislerdeki kullanımını genel itibariyle üç kategoride değerlendirmek mümkündür:

Güzellik: Yapılan işi en güzel şekilde yapmaktır.

İyilik: Başta insanlar olmak üzere bütün canlılara iyilik yapmaktır.

Kulluk: Allah'ı görüyormuşçasına kulluk vazifesini ifa etmektir.

3. 1. İş güzel yapma manasında ihsan

Güzellik, yani ihsan kavramı Müslüman bireyin olduğu kadar Müslüman toplumların da en ayırt edici özelliği konumundadır. İslâm dininin ve bu dinden neş'et eden medeniyetin en temel hususiyetlerinden

⁵³ Yıldırım, Havva, *Kur'an'da "Hüsn" Kavramı*, (Bursa: 2007), 43-50.

birinin güzellik mefhumu olduğu gerçeği, Kur'an'da yer alan ve güzellik hakikatine işaret eden; cemal, ziynet, tezyin, hüsün, ihsan vb. kavramlarla temellenirken, bu konuda en veciz niteleme Hz. Peygamber'in şu hadisidir: “*Muhakkak ki Allah güzeldir, güzeli sever.*”⁵⁴ Allah'ın zatına dikkat çekmesi sebebiyle, özel bir öneme haiz olup, Allah'ın hakikat itibarıyla salt güzellik olduğunu dile getiren bu hadis, aynı zamanda mü'minlerin de, fert ve toplum olarak, varoluş serüveninde Allah'ın yeryüzündeki halifesi sıfatıyla bu sonsuz güzelliklerden nasiplenmelerinin güçlü bir vurgusudur.

Hız. Peygamberin (s.a.v) hadislerinde güzellik, hayatın tamamını kuşatan vazgeçilmez esaslardan birisidir. İhsan kavramıyla ifade edilen bu sayısız güzellik örneklerinden birkaçını burada zikretmemiz konun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Güzel isim koyma:

İsimlerin insan üzerinde te'sir ve telkin gücüne sahip olduğunu bilen Hz. Peygamber (s.a.v), isim seçimi üzerinde ısrarla durmuştur. Sadece insanlardaki cahiliye devrinden kalma kötü isimleri değil, hayvan, eşya ve mekânlarla ilgili kötü isimleri de yeri geldiğinde değiştirmiştir. Buna işaret eden bir rivâyette Hz. Aişe (r.a) “*Resûlullah (s.a.v) çirkin (sevimli ve iç açıcı olmayan) isimleri güzelleriyle değiştirdi*”⁵⁵ buyurmuştur. Hz. Peygamber, telaffuzu hoş olduğu kadar anlamı da güzel olan isimlerin tercih edilmesini istemiştir. Meselâ çocuklarına “Harb” yani “Savaş” adını vermek isteyen Hz. Ali'ye (r.a) bizzat engel olmuş ve torunlarına “iyilik ve güzellik” manasındaki “Hasan” ve “Hüseyin” adlarını vermiştir. Ebu'd-Derdâ (r.a)'dan gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızla isimleriyle çağırılacaksınız öyleyse isimlerinizi güzel yapın.*”⁵⁶

Güzel terbiye/eğitim:

Gerek Kur'an'ın gerekse Hz. Peygamber'in insan eğitimine verdiği önem tartışılmaz bir hakikattir. Bunun en güzel şekilde yapılması ısrarla telkin edilmiştir. Bu konuda Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur; “*Hiçbir baba, evladına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir.*”⁵⁷ Bu hadiste güzellik, hayırlı evlatlarla somutlaşan bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır. Güzellik, iyilik, sabır, kanaat, hoşgörü, merhamet, ilim ve edeple yetiştirilmiş nesiller, güzel, huzurlu ve aydınlık bir gelecek demektir. Anne ve babaların yaşlılık dönemlerini, rahat ve

⁵⁴ Ebu Abdillâh, Hâkim en-Nisabûrî, el-Müstedrek alâ sahihayn, (Beyrut: ts.) 1: 26.

⁵⁵ Tirmizi, Edeb, 66

⁵⁶ Ebu Dâvûd, Edeb, 69.

⁵⁷ Tirmizi, Birr, 33.

huzurlu geçirebilmeleri, kendilerine ihsanda bulunacak salih evlatlar yetiştirmeleri ile mümkün olacaktır.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) naklettiğine göre, Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim üç kız çocuğunun geçimini üstlenir, onları güzelce terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa ona cennet vardır.*”⁵⁸

Bu ve benzeri hadislerde Allah Resulü (s.a.v) kız çocuklarını hakir gören hatta geçim darlığını bahane ederek diri diri kumlara gömen cahiliye toplumuna kız evlada karşı takınılması gereken tavrı ve çocuklara yapılacak iyilikleri birçok farklı kelimelerle ifade etmiştir. Bunlardan birkaçını şöyle sıralamak mümkündür: İhsanda bulunmak, ihtiyaçlarını görmek, infak etmek, maddî ve manevî sıkıntılarına sabretmek, yedirmek, içirmek ve giydirmek, evlendirmek ve terbiyelerini güzel yapmak, himaye etmek, merhametli davranmak ve kefilleri olmak, onlarla sohbeti güzel yapmak ve onlar hakkında Allah'tan korkmak. İbn Hacer, bu sayılan vasıfların hepsinin “ihsan” kavramına dâhil olduğunu söyler.⁵⁹

Savaşta bile ihsan ile muamele:

Hz. Peygamber'in (s.a.v) insanlığa örnek olan yaşam felsefesinde ihsan adeta hayatı kuşatan bir cevherdir. Meselâ bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “*Allah insana her işinde ihsanı emredip yazmıştır.*”⁶⁰ Bu rivayetin devamında üç bir örnek olarak şöyle buyurur: (Savaşta bile) öldüreceğiniz zaman öldürmeyi “ihsan” ile (acı çektirmeden ve hunharca görüntülere meydan vermeden) yapın. Hayvan keseceğiniz zaman da kesme işini “ihsan” ile /en güzel şekilde yapın. Hayvanı kesecek olan kimse, bıçağını bilesin ve hayvanı sakinleştirsin.”⁶¹

Cahiliye toplumunda ölüye bile hakaret ve eziyet için yapılan “müsle”, oldukça yaygın bir vahşettir. Nitekim başta Hz. Hamza olmak üzere Uhud Savaşı'nda şehit olan Müslümanların kulaklarının ve burunlarının müşrikler tarafından kesilmesi, iç organlarının çıkartılıp parçalanması Hz. Peygamber'i (s.a.v) ve ashabını çok üzmüştü. Ancak intikam fırsatının elde edildiği Mekke'nin fethi günü Allah resulünün ve sahabenin tavrı onlara ihsan ile mukabele etmek olmuştur. İşte bu davranış biçimi nebevî sünnet ile gerçekleşen, “müsle”den, “ihsan”a bir dönüşüm ve değişimin örneklerinden sadece birisidir. Bu konudaki bir hadiste “*Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşın... Ölülere müsle*

⁵⁸ Ebu Dâvûd, Edeb, 120, 121; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, (İstanbul: Çağrı yayınları, 1992) 3: 96.

⁵⁹ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Akçağ Yay. 1988) 2: 496.

⁶⁰ Müslim, Sayd, 57; Ebu Dâvûd, Dahaya, 10-11; İbn, Mâce, Zebaih,3.

⁶¹ Müslim, Sayd, 57; Ebu Dâvûd, Dahaya, 10-11; İbn, Mâce, Zebaih,3.

yapmayın! Asla çocukları öldürmeyin”⁶² buyrulmuştur. Hz. Peygamberin (s.a.v) bu telkini savaşta “müsle” yapan cahiliye toplumuna karşı ihsan ile mukabelenin bir örneğidir.

Amelde ihsan:

Allah, احسن كل شيء خلقه⁶³ âyeti⁶³ mucibince yarattığı her şeyi en güzel şekilde yapmıştır. İnsan fitratı da her şeyin en güzel olanına meyillidir. Hz. Peygamber de telkin ve tavsiyelerinde ümmetini hep en güzel olana yöneltmiştir. Enes b. Malik’in (r.a) bu hususta naklettiği bir rivayet şöyledir: “*Kim güzelce abdest alır ve sevabını Allah’tan umarak (hasta olan) Müslüman kardeşini ziyaret ederse, yetmiş yılda kat edilecek bir mesafe kadar cehennemden uzaklaştırılır.*”⁶⁴

Güzel davranışlar için Kur’an ve sünnette “salih amel” tabiri kullanılır. Salih amel, din dilindeki yaygın kullanımı ile öncelikle Allah’a ibadet ve itaatte bulunmak, bunun yanı sıra mahlûkatın yararına güzel ve faydalı işlerde bulunmak demektir. Helal ve meşru olan her türlü iş, şayet düzgün ve güzel yapılıyorsa salih amel olarak nitelendirilir. Hz. Peygamber salih amel sahiplerini en hayırlı insan olarak tavsif etmiş kendisine en hayırlı insanın kim olduğu sorulunca “*Ömrü uzun, ameli güzel olan*” buyurmuştur.⁶⁵ İyilik ve güzellik, kişinin sadece ibadet hayatına değil, ahlakına ve tüm mahlûkata karşı olan tutum ve davranışlarına da yansımalıdır. Salih ve Muhsin bir insan olma konusunda elbette kişinin niyeti ve gayreti yadsınamaz, ancak bu konuda ilahî lütuf ve ihsan da görmezlikten gelinemez. Hz. Peygamber bir duayla bu hususa şöyle işaret eder: “*.....Allah’ım , beni amellerin en güzeline ve ahlakın en güzeline kavuştur. Onların en güzeline ancak sen ulaştırırsın. Beni kötü işlerden ve kötü ahlaktan muhafaza et. Bunlardan ancak sen koruyabilirsin.*”⁶⁶

Tekfin ve definde ihsan:

Hz. Peygamberin ihsan kavramıyla ifade ettiği uç örneklerden birisi de ölen kişiye karşı yerine getirilecek son vazifelerde bile ihsanı elden bırakmayıp tekfin ve defin işlemlerinin bile en güzel şekilde yapılmasını emretmesidir. Bu nebevî tavsiyeye göre dünya hayatına veda eden mü’minin Rabbine en güzel şekilde kavuşması, ebedî hayata maddî ve manevî kirlerinden arınmış bir şekilde intikal etmesi için cenaze özenle yıkanır, güzel kokularla tütsülenir, güzelce kefenlenir, başlar üzerinde taşınarak dualarla uğurlanır. Kabre itinayla yerleştirilir, kabir özenle

⁶² Müslim, Cihad, 3; Ebu Dâvûd, Cihad, 82; Muvatta, Cihad, 3.

⁶³ Secde, 32/7.

⁶⁴ Ebu Dâvûd, Cenaiz, 3.

⁶⁵ Tirmizi, Zühd, 21; Darimi, Rikak, 30.

⁶⁶ Nesai, İftitah, 16.

düzenlenir. Bu konudaki bir rivâyete göre Allah Rasulü (s.a.v), sevgili kızı Zeyneb'in (r.a) cenazesini nasıl yıkayacaklarını şöyle tarif etmiştir: “*Onu su ve sidr ile üç defa yahut beş defa hatta lüzum görürseniz daha fazla yıkayın. Sonuncusunda bir parça da kâfur katın.*”⁶⁷ Bu tavsiyeler doğrultusunda yıkanıp güzel kokular sürülen cenazenin saçları toplanıp düzenlendikten sonra saflığın ve temizliğin sembolü olan beyaz kumaşla kefenlenmesi de yine Resûlullah'ın (s.a.v) tavsiyesidir.⁶⁸ Bir başka rivâyette de “*Biriniz, din kardeşini kefenlediği zaman, onu güzelce kefenlesin*”⁶⁹ buyurarak kefenleme işine özen gösterilmesi gerektiğini yine ihsan kavramıyla ifade etmiştir.

Rahmet Elçisi olan Hz. Muhammed, henüz küçük yaşta kaybettiği oğlu İbrahim'in defni esnasında, derinden hüzünlenmiş ve gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Ama Allah'ın takdiri karşısında sabır ve metanetle oğlunu mezara koyarken fark ettiği görüntü kirliliğini kendi elleriyle düzeltmeyi de ihmal etmemiştir. Etrafındaki ashabı merak edip bunun sebebini sorduğunda ise “*Bu, ölüye ne fayda ne de zarar verir, ancak hayattakilerin gözüne hoş görünür. Biriniz bir iş yaptığında onu en güzel şekilde yapsın. Zira Allah kişinin, işini sağlam yapmasından hoşlanır.*”⁷⁰ Bu hadis ihsanın zengin anlam alanı konusunda bize önemli mesajlar sunmaktadır.

Ahlâkta ihsan:

Hadis literatürüne bakıldığı zaman rivâyetlerde hüsün ve ihsan kavramının güzel ahlakı tavsif etmek için sıkça kullanıldığı gözden kaçmamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v) bizzat kendi misyonunu tanımlarken; “*Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim*”⁷¹ buyurmuştur. Bunun bir göstergesi olan İslâm ahlakı, Hz. Peygamber'in sûretinde ve sîretinde görüldüğü gibi, onun davranış ve tutumlarında da üsve-i hasene” olarak tebarüz etmektedir.

Bu ahlâkî değerlerin en belirgin özelliklerinden birisi sırf Allah rızasını gözetmek yani kendisi Allah'ı görmese de her an Allah'ın onu gördüğünün bilincinde olmak ve ona göre davranmak olarak nitelendirilen ihsan hasletidir. Bu yönüyle ihsanın iman ile olan bağlantısı devreye girmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadiste iman-ihsan birlikteliğine işaret ederek şöyle buyurmuştur: “*Mü'minlerin iman bakımından en*

⁶⁷ Müslim, Cenaiz, 36; Nevevi, Minhac, 7: 2.

⁶⁸ Ebu, Dâvûd, Libas, 13; Tirmizi, Edeb, 46.

⁶⁹ Müslim, Cenaiz, 49.

⁷⁰ İbn. Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *et- Tabakatü'l- Kübra*, (Beyrut: Daru Sadır) 1: 142.

⁷¹ İbn Hanbel, 2: 381.

*mükemmeli, ahlak bakımından en güzel olanıdır.*⁷² Allah Resûlü (s.a.v) her fırsatta ümmetini güzel ahlaklı olmaya ve bunun için çabalamaya teşvik etmiştir. Buna işaret eden bir rivâyette “*Nerede olursan ol, Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlakla uygun biçimde davran.*”⁷³ Güzel ahlakın dünyevî kazanımları yanında uhrevî meyvelerine de dikkat çeken Hz. Peygamber (s.a.v), bu konuda şöyle buyurur: “*Kıyamet günü mü’minin mizanında güzel ahlaktan daha ağır bir şey yoktur. Muhakkak ki Allah söz ve fiilleri çirkin olan kimselere son derece öfkelenir*”⁷⁴ buyurmuş, ahlâkını güzelleştiren kimseye cennetin en yüksek makamından bir köşk verileceğine kefil olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

Sözde ihsan:

Kur’an-ı Kerim’de kökleri sağlam ve sabit, dalları gökte olan, Rabbin izniyle daima meyve veren güzel bir ağaca benzetilen güzel söz,⁷⁶ hadislerde ateşten koruyacak kadar güçlü bir davranış modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Meselâ “*Yarım hurma bile olsa, cehennem ateşinden korunun. Eğer bunu da bulamazsanız, o vakit, güzel bir söze sarılın*”⁷⁷ hadis bunun örneklerinden birisidir.

Nebevi ahlakın temel göstergelerinden birisi olan güzel söz, sadece ateşten koruyucu bir amel değil, aynı zamanda mü’min için bir tasadduk aracı olarak nitelendirilmiştir.⁷⁸ Kur’anî bir tavsiye olan “*Kullarıma söyle sözün en güzelini söylesinler...*”⁷⁹ âyetinin muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v), kendisi güzel sözlü olduğu gibi, sözün güzel olması için gerekli ölçüleri ve ilkeleri de belirlemiştir. Bir rivâyette: “*Bana sözün özü verildi*”⁸⁰ buyurarak, üstün hitabetin O’nun nübüvvetinin bir gereği olduğuna işaret etmiştir.

Ticari ilişkilerde ihsan:

İslâm dini, alışveriş başta olmak üzere bütün medeni ilişkilerde müsamahaya, güzel muameleye, ihsan ve ikram ahlakını ifaya teşvikte bulunmuştur. Beşeri ilişkilerde hüsnu muamelenin bereket ve saadet vesilesi olduğunda şüphesiz yoktur. Birçok âyet ve hadiste borç alıp verme,

⁷² Ebu Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizi, Rada’, 11.

⁷³ Tirmizi, Birr, 55.

⁷⁴ Tirmizi, Birr, 62.

⁷⁵ Ebu Dâvûd, Edeb, 7.

⁷⁶ İbrahim 14/24, 25.

⁷⁷ Müslim, Zekât, 68.

⁷⁸ Buhârî, Cihad, 72.

⁷⁹ İsrâ 17/53.

⁸⁰ Buhârî, İ’tişam, 1, Cihad,122; Müslim, Mesâcid, 5.

alış-veriş gibi ticari ilişkilerde adaletin de ötesinde ihsan üzere davranılması istenmiştir.⁸¹

Edepte ihsan:

Ahlâkî olan ile estetik olanı buluşturma anlamına gelen edep, iyiyi ve güzeli kemal derecesinde gerçekleştirilmeyi bir zevk haline getirmektir. Bir işi yapmak önemli olmakla birlikte, adabına uygun bir şekilde yapmak daha önemlidir. Bu kemal derecesi klasik İslâm kültüründe, ihsan kavramıyla ifade edilmiştir. Nitekim “hasen” kelimesi hem ahlâkî anlamdaki iyiyi, hem de estetik anlamdaki güzeli temsil etmektedir. Bir fiilin hasen olması, ahlâkî kurallara uygunluğu gerektirdiği gibi, edebe uygunluğu da iktiza eder.

Edebin, mü'min açısından, bireysel ve toplumsal hayatın bütün detaylarını tanzim edip güzelleştiren bir işlevi vardır. Bu çerçevede hayata ve kulluğa dair her davranışın, her ibadetin, kendine has bir adabı oluşmuştur. Bir hadiste Resûl-i Ekrem (s.a.v): “*Suyu develerin içişi gibi bir nefeste içmeyin; iki veya üç nefeste için; içerken besmele çekin. İçtikten sonra da Allah'a hamd edin*” buyurarak su içme adabına işaret etmiştir.⁸² Selam verme adabına dair bir rivâyette: “*Binekli, yürüyene; yürüyen, oturana; az olanlar, çok olanlara selam versin*” buyrulması da edebin bir başka örneğidir.⁸³ Ebû Ümâme'nin (r.a) naklettiğine göre, Allah resulü (s.a.v) bir başka hadiste şöyle buyurmuştur; “*İnsanların Yüce Allah katında en en hayırlısı, önce selam verenleridir.*”⁸⁴

Hadis kitaplarında adap ile ilgili başlıklar oldukça fazla geniş yer tutmaktadır. Abdest ve temizlik adabından başlayıp, namaz, oruç, zekât ve sadaka, yeme içme, selamlaşma, hasta ziyareti, yolculuk, izin isteme, uyku, oturma, giyim- kuşam, süslenme, mescitlere girme, ilim, ikram, sohbet ve arkadaşlık, ziyafet, alış veriş adabına dair başlıklar bunlardan bir kaçıdır. Netice itibarıyla, hadis külliyatında “adab” başlığı altında zikredilen hadislerin tamamı, mahiyet ve muhteva açısından ihsan kavramının çerçevesinde mütalaa edilebilir.

3. 2. İyilik Yapma Manasında İhsan

İslâm düşüncesinde ahlak-din ilişkisi, dinden ahlaka doğru bir yol izlenerek ortaya konmuş, böylece ahlâkî rivâyetler dini vasfı ağır basan bir anlayış ile yorumlanmıştır. Buradan hareketle iyilik, “ilâhî ve nebevî iradeyle uyum içerisinde ortaya konulan bütün güzel davranışlar” şeklinde tanımlanabilir.

⁸¹ Bu konudaki örnekler için bkz. Buhârî, İstikraz, 5, Vekâlet, 6; Müslim, Musakat, 120; Buhârî, Buyu', 16; Ebu Dâvûd, Et'ime, 15; Tirmizi, Et'ime, 47.

⁸² Tirmizi, Eşribe, 13.

⁸³ Buhârî, İsti'zan, 5; Müslim, Selam, 1, Adab, 46.

⁸⁴ Ebu Dâvûd, Edeb, 132-133.

Hadislerde gerek iyiliklerin gerekse kötülüklerin mahiyeti, eylemden niyete intikal ettirilerek değerlendirilmiştir. Buna göre bir fiili iyi veya kötü kılan şeyin o eylemin kaynağındaki niyet olduğu belirtilerek niyetin belirleyiciliğine vurgu yapılmıştır. Hadislerde “iyilik” kavramı; birr, ma’rûf, hayr, kerem, in’âm, infak, hilm, sadaka, cömertlik vb. birçok kelime ile ifade edilmekle beraber en çok kullanılan kelime “hasene” olmuştur.

Hz. Peygamber’in iyilik manasında olmak üzere haseneyi tanımladığı bir rivâyet şöyledir: “...İyilik, içinin huzurlu, kalbinin rahat olduğu şeydir. Kötülük ise, içine huzursuzluk, gönlüne de tereddüt ve rahatsızlık veren şeydir...”⁸⁵

İhsanın birr ile ifade edildiği bir hadiste ise şöyle buyrulur: “İyilik, güzel ahlakıdır. Kötülük ise, içinini (vicdanını) rahatsız eden ve başkalarının bilmesini istemediğinin şeydir.”

İyiliğin komşuluk ilişkileriyle irtibatlandırılarak anlatıldığı bir hadiste ise şöyle buyrulur: “Bir adam Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanına gelerek; “Ya Resûlallah! İyilik ettiğim zaman iyilik ettiğimi, fenalık ettiğim zaman da fenalık ettiğimi nasıl bilebilirim?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v); “Senin (ne ettiğini bilen) komşuların ‘İyilik ettin’ dedikleri zaman hakikaten iyilik etmişsin ve onlar ‘Fenalık ettin’ dedikleri zaman hakikaten fenalık etmişindir”⁸⁶ buyurdu.

Kötülüğe karşı ihsan ile muamele konusuna özel önem atfeden Hz. Peygamber, bu konuda da şöyle buyurmuştur: “İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz.’ diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinizde (bir ilke olarak) yerleştirin.”⁸⁷

Kötülük edene iyilik etmek, yapılan iyiliklerin en üst seviyesidir. Hak ve halk nezdinde de en kıymetli iyilik işte bu tür iyiliklerdir. Hz. peygamber (s.a.v), Ukbe b. Amir’e bazı ahlâkî prensipleri tavsiye ederken bu konuda şöyle buyurmuştur: “Seninle ilgisini kesenden sen ilgini kesme! Sana vermeyene sen ver! Sana kötülük edeni sen bağışla!”⁸⁸

Kötülüğe karşı iyilik etmeyi sürdürmek, akrabalarla ilişkilerde de esas olan bir ilke olarak hadislerde zikredilir. Bu konudaki bir rivâyette, Bir adam: “Ya Resûlallah (s.a.v), benim akrabalarım var. Onlarla ben irtibat kuruyorum, fakat onlar benimle ilişkiyi kesiyorlar. Onlara iyilik yapıyorum, onlar bana kötülük ediyorlar. Onlara yumuşak davranıyorum,

⁸⁵ Darımî, Buyu’, 2.

⁸⁶ İbn Mâce, Zühd, 25.

⁸⁷ Tirmizi, Birr, 63.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 4: 148, 158.

onlar bana kaba davranıyorlar.” dedi. Bunun üzerine Allah resulü (s.a.v): “Eğer dediğin gibi yapıyorsan, senin bu tutumun onlara giran geliyor. Böyle ilişkiyi ve iyiliği sürdürerek davranmaya devam edersen, onlara karşı Allah’ın desteği seninle olur” buyurdu.⁸⁹

Hız. Peygamber (s.a.v) Mekke’yi fethettiğinde, kendisine ve mü’minlere akla hayale gelmedik eziyetler ve işkenceler yapmış olan, kendisini doğup büyüdüğü bu şehirden hicret etmeye mecbur bırakan Mekkelilere; “Size ne yapacağımı sanıyorsunuz?” deyince; onlar, etrafında toplanıp, “Sen iyi bir kardeş ve iyi bir kardeş oğlusun” dediler. Bunun üzerine Resûlullah da (s.a.v) : “Bu gün artık sizler hiçbir şekilde hakir görülmeceksiniz; Haydi şimdi dağılın, hepiniz hür ve serbestsiniz” buyurarak⁹⁰ onları cezalandırmak veya intikam almak gücüne sahip iken; bunu yapmamış ve kötülüğe karşı iyiliğin en güzel örneğini sergilemiştir.

Yapılan hiçbir iyiliğin karşılıksız kalmayacağı, hatta kat kat fazla verileceğinde kuşku yoktur. Hadislerde Hız Peygamber (s.a.v) insanları birbirlerine karşı iyilik yapmaya teşvik etmiş ve bu iyiliklerinin karşılıklarının da kat kat olacağını haber vermiştir. Meselâ bir hadiste: “Âdemoğlunun her ameli katlanır. Bir iyilik on mislinden yedi yüz misline kadar katlanır” buyurmuştur.⁹¹ İbn Abbas’ın (r.a) naklettiği kutsi bir hadiste bu durum şöyle tasvir edilmiştir; “Muhakkak Allah iyilikleri ve kötülükleri yazmış ve sonra bunları açıklamıştır. Kim iyi bir iş yapmaya niyet eder de yapmazsa Allah kendi katında ona bir tam iyilik (sevabı) yazar. Eğer kişi iyi bir iş yapmaya niyet eder ve onu yaparsa on kattan yedi yüz kata kadar hatta bundan daha fazla iyilik (sevabı) yazar. Eğer kul bir kötülük yapmaya niyet eder de yapmazsa Allah kendi katında ona bir tam iyilik (sevabı) yazar. Ancak kul bir kötülük yapmaya niyet eder ve onu yaparsa Allah ona bir kötülük (günahı) yazar.”⁹²

Toplumun korunmaya ve iyiliğe en muhtaç olan kesimi olarak nitelendirebileceğimiz yetimlere/öksüzlere yardım ve iyilik hususu hadislerde geniş yer bulmuştur. Yetimlere yapılan yardım ve iyiliklerin Allah katındaki ecir ve mükâfatını dile getiren şu hadis bunun örneklerinden birisidir. “Kim Müslümanlar arasından bir yetimi (evine) alarak, kendi yediğinden yedirir, kendi içtiğinden içirse, afvı kâbil

⁸⁹ Müslim, Birr, 22.

⁹⁰ İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut: 1411) 2: 412; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1: 268.

⁹¹ Müslim, Sıyam, 30.

⁹² Buhârî, Rikak, 31, 7, 187.

olmayan bir günah (yani şirk) işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennetine koyar."⁹³

Resûlullah (s.a.v) bir hadisinde, iyiliğin kaynağının sıdk, neticesinin de cennet olduğunu, şöyle ifade eder: "*Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. İnsan doğru söyleye söyleye Allah katında "sıddik" olarak yazılır. Yalan söylemek kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. İnsan yalan söyleye söyleye Allah katında "kezzab" olarak yazılır.*"⁹⁴

3. 3. Kulluk bağlamında İhsan

İhsan, kişinin kulluk vazifesini yaparken Allah'ın kendisini görüp, günlük hayatında bütün davranışlarını gözetlediğini hissetmesidir. Hatta Allah'ın "alîm" ve "habîr" isimleriyle, kalbinden geçen duygulardan ve zihnindeki fikirlerden haberdar olup, kendisine şah damarından daha yakın olduğu duygusunu taşımasıdır.

İşte ihsan, bu duygularla insanı olgunlaştırır. Murâkabe mertebesine ulaşan kişinin imanını kemale erdirir. Bütün amellerini ihlas ve samimiyetle en iyi şekilde yerine getirmesini sağlar. Resûlullah (s.a.v), hayatını bu bilinç ile yaşamış, ashabına da her fırsatta bu şuur kazandırmaya çalışmıştır.

Ebû Musa (el-Eşârî) yaşadığı bir olayı şöyle aktarır: "Bir yolculuk esnasında (Hayber Fethi dönüşünde) Hz. Peygamber (s.a.v) ile beraberdik. Her bir tepeye çıktığımızda yüksek sesle tekbir getiriyorduk. Hz Peygamber (s.a.v), bize yaklaştı ve dedi ki; "*Sakin olun! Siz sağır olan ve burada bulunmayan bir Allah'a seslenmiyorsunuz. Bilakis, her şeyi işiten, gören ve size çok yakın olan Allah'a sesleniyorsunuz.*"⁹⁵

Nevevî bu hadisi şerh ederken; Hz. Peygamber'in (s.a.v) "irbeu" kelimesi, "*Kendinize acıyın ve seslerinizi alçaltın!*" demektir. Zira insan, sesini uzaktaki muhatabına duyurabilmek için yükseltir. Hâlbuki siz, Yüce Allah'a seslenmektesiniz. O ne sağırdır ne de gaptir. O, hem işitendir, hem de yakındır. Bilgisi ve sizleri kuşatmasıyla O sizlerle beraberdir.⁹⁶

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın yollarda dolaşıp Allah'ı zikredenleri arayan melekleri vardır. Onlar Aziz ve Celil olan Allah'ı zikreden bir topluluk bulunca birbirlerine, 'Aradıklarınız buradadır gelin!' diye seslenirler ve melekler Allah'ı zikredenleri, dünya semasına kadar kanatlarıyla çevrelerler. Allah, onların hallerini meleklerden daha iyi bildiği halde, meleklerle;*

⁹³ Tirmizi, Birr,14.

⁹⁴ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103.

⁹⁵ Buhârî, Tevhid, 8.

⁹⁶ Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el- Minhac fi Şerhi Sahihi Müslim*, (Kahire: el-Matbaatü'l- Mısriyye, 1930), 17: 26.

- Kullarım ne diyorlar? diye sorar. Melekler,
-Seni teşbih ve tenzih ediyorlar. “Allâhu ekber” diyerek seni yüceltiyorlar, sana hamd-ü sena ediyorlar.
-Bu kullarım beni gördüler mi(ki böyle teşbih edip tekbir getiriyorlar?)
-Hayır, Vallahi seni görmediler.
- Peki, beni görseler ne yaparlar?
-Onlar seni görseler, sana kullukları, takdisleri, tahmidler, ve teşbihleri daha da artar.
-Benden ne diliyorlar?
-Cenneti istiyorlar.
-Onlar cenneti gördüler mi?
-Hayır, Ya Rab! Vallahi cenneti görmediler.
-Ya cenneti görseler ne yaparlar?
-Cenneti görmüş olsalar, cennete karşı arzu ve hevesleri daha çok olur, cenneti daha fazla isterler.
-Onlar nelerden Allah’a sığınıyorlar?
-Cehennemden Allah’a sığınıyorlar.
-Cehennemi gördüler mi?
-Vallahi görmediler.
-Ya görselerdi?
-Eğer cehennemi görseler, ondan daha çok kaçarlardı, daha fazla korkarlardı.
Yüce Allah;
-“Ey melekler, siz de şahit olun ki ben onları bağışladım ”buyurur.
Meleklerden biri der ki;
-Ya Rab! Filanca onlardan değil, sadece bir ihtiyacı için gelmişti.
Yüce Allah;
-Onlar bir arada bulunuyorlar ve onlarla düşüp kalkan da kötü olmaz, buyurur.⁹⁷

Bu hadiste Allah Resûlü (s.a.v) Cibrîl hadisindeki ihsan kavramının içeriğini adeta önceden resmetmiş; Kulun Allah’ı, cenneti ve cehennemi (eğer) görseydi nasıl bir kulluk sergileyeceğini tek tek izah etmiştir. Bir başka hadiste ise Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur;
“...Sanki O’nu görüyormuşçasına, veda edenin namazı gibi namaz kıl; Sen O’nu görmeden de O seni görmektedir. İnsanların ellerindekinden umut kes ki zengin olarak yaşayasın. Özür dileyecek şeyden de sakın!”⁹⁸

⁹⁷ Buhârî, Da’avat, 66.

⁹⁸ Taberânî, Ebu’l Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el- Lahmi, *Mu’cemü’l – Evsat*, (Kahire: 1415) 4: 358.

İhsan anlayışı, Allah Resûlünün (s.a.v) hayatının her safhasında kavramsallaşma sürecini devam ettirmekle birlikte en güzel ve en kâmil ifadesini Cibrîl Hadisinde bulmakta ve sürecini tamamlamaktadır.

“*Cibrîl Hadisi*” Cebrail’in (a.s) Hz. Peygamber’e (s.a.v) bir insan sûretinde gelerek İslâm, iman, ihsan ve kıyametin zamanı gibi konularda sorular sorması, Resûlullah (s.a.v)’ın da bu sorulara cevaplar vermesi olayından bahseden rivâyettir.⁹⁹ Ömer b. el-Hattab’dan (r.a) rivâyet edildiğine göre o, şöyle demiştir: “*Bir gün Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanında oturuyordum. Derken elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah bir adam yanımıza çıkageldi. Üzerinde, yolculuğa delalet eder hiçbir belirti yoktu. Üstelik içimizden kimse onu tanıyamıyordu da. Gelip Hz. Peygamber’in (s.a.v) önüne oturup, dizlerini dizlerine dayadı. Ellerini bacalarının üstüne hürmetle koyduktan sonra sormaya başladı.*

-“*Ey Muhammed! Bana İslâm hakkında bilgi ver?*” Hz. Peygamber (s.a.v) açıkladı;

-“*İslâm, Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullah’a haccetmandır.*”

-“*Doğru söyledin.*” diye tasdik etti. Biz hem sorup hem de söyleneni tasdik etmesine hayret ettik. Sonra tekrar sordu;

-“*Bana İman hakkında bilgi ver?*” Hz. Peygamber (s.a.v) açıkladı;

-“*Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmandır. Kadere, yani hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna da inanmandır.*”

Yabancı yine “*Doğru söyledin.*” diye tasdik etti. Sonra tekrar sordu,

-“*Bana ihsan hakkında bilgi ver?*” Hz. Peygamber (s.a.v) açıkladı;

-“*İhsan, Allah’ı sanki gözlerinle görüyormuşsun gibi O’na ibadet etmandır. Sen O’nu görmesen de O seni görüyor.*” Adam tekrar sordu.

-“*Bana kıyamet(in ne zaman kopacağı) hakkında bilgi ver?*” Hz. Peygamber (s.a.v) bu sefer;

-“*Kıyamet hakkında kendisinden sorulan, sorandan daha fazla bir şey bilmiyor!*” karşılığını verdi. Yabancı;

-“*Öyleyse kıyametin alametlerinden haber ver!*” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) şu açıklamayı yaptı;

-“*Köle kadınların efendilerini doğurmaları, yalın ayak, üstü çıplak, fakir-Müslim’in rivâyetinde fakir kelimesi yoktur- davar çobanlarının yüksek binalar yapmada yarıştıklarını görmendir.*”

Bu söz üzerine yabancı çıktı gitti. Ben epeyce bir müddet kaldım. Hz. Peygamber (s.a.v)

⁹⁹ Tatlı, Bekir, *Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları*, (Ankara: 2015), 5.

-“Ey Ömer, sual soran bu zatın kim olduğunu biliyor musun?” dedi. Ben ;” Allah ve Resûlü daha iyi bilir.” deyince şu açıklamayı yaptı: “Bu, Cebrail aleyhi selamdı. Size dininizi öğretmeye geldi.”¹⁰⁰

Cibrîl hadisinde peş peşe zikredilen İslâm, iman ve ihsan konularından her birini inceleyen müstakil bir ilim dalı teşekkül etmiş; İslâm fikhin; iman akâid ve kelâmın; ihsan da ahlâk ve tasavvufun konusu olmuştur. Bu kavramların böylece sıralanması tedrici bir tekâmüle doğru yükseliş grafiği sergilemektedir. Çünkü İslâm, işin organlara ait tarafı ve dille ikrardan ibaret olan kısım. İman ise kalbe ait bir olay olup inancın kalbe yerleşip kökleşmesidir. İhsan ise İslâm ve imanın en ileri derecesidir. Zira o mü’minlerin ulaşmak için ciddi bir gayretle çalıştıkları yakinî bir kalp huzurudur.¹⁰¹

Cibrîl hadisinde zikredilen ihsan kavramına ihlas da dâhildir. İhlas ise dini Allah’a hasretmektir. Kulun bütün ibadet, itaat ve fiillerinden riya ve şirki bertaraf ederek her an Allah’ı görüyormuşçasına ona kulluk ve itaatte bulunmasıdır.

Nevevî (ö. 676/1277) Resûlullah’ın (s.a.v) ihsan nedir sorusuna verdiği cevabı yorumlarken şunları söyler: “... Bu da Nebi (s.a.v)’e verilmiş bulunan “cevâmiu’l- kelim” (denilen kapsamlı, özlü sözler)dendir. Çünkü bizden bir kimsenin şanı yüce Rabbini görerek bir ibadet yapmaya kalkıştığını varsayacak olursak huşû, hudû, güzel bir şekilde duruş, zahir ve batın ile o ibadeti en güzel şekilde tamamlayabilmek için neyi yapabiliyorsa mutlaka yapar ve yerine getirir. Bu bakımdan Allah Resûlü (s.a.v) “O’nu görmek halinde nasıl ibadet edeceksen bütün hallerinde Allah’a öyle ibadet et.” buyurmuş olmaktadır. Çünkü Yüce Allah’ı görmek halinde sözü geçen tam ve eksiksiz ibadet, kulun Allah’ın kendisini görmekte olduğunu bilmesinden dolayıdır. Kul böyle bir durumda herhangi bir kusur işlememeye gayret eder. İşte bu mana Rabb’ini görmemesi halinde de söz konusudur. O halde bunun gereğince amel etmesi gerekir.¹⁰²

İbn Receb el- Hanbeli (ö. 795/1393), bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyerek ihsan mertebesinin mü’minlerin tamamının değil, siddıkların mertebesi olduğunu söyler. Onun ifadeleriyle ihsan, Allah’ın yakınlığını tahayyül etmek ve sanki O’nu görüyor gibi O’nun karşısında bulunmak demek olup, bu aynı zamanda haşyet, havf, heybet ve tazimi gerekli kılar.

¹⁰⁰ Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1,8; Nesai, İmân, 6, 8, 101; Ebu Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizi, İmân, 4.

¹⁰¹ Yılmaz, H. Kamil, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 24,25.

¹⁰² Nevevi, el-Minhac, 1: 203-205.

O, ihlas ve müşahede makamları için anlattığı şeylerin, Cibril Hadisinde işaret edilen ihsanın hakikati olduğunu dile getirir.¹⁰³

Yaşanan bu vakiada Cebrail'in İslâm, İman ve İhsan nedir? sorularıyla insanlara dini öğretmek üzere gelmesi, "ihsan"ın dinin üçte birine tekabül ettiğini göstermektedir. Ayrıca sorulan soruların sıralaması konusunda İbn Teymiyye şu tespitte bulunmuştur; "Bu üç kavram, İslâmî manada dinin üç ayrı derecesini oluşturur. En yüksek derece ihsan, ortası iman ve onun peşinden İslâm gelmektedir. Böylelikle her muhsin, mü'mindir, fakat her mü'min muhsin değildir. Her mü'min Müslümandır ama her Müslüman da mü'min değildir."¹⁰⁴ Bu durumda "ihsan"ın, İslâm'ı ve imanı kapsayan, itikadî, amelî ve ahlâkî bütün güzel meziyetleri bünyesinde toplayan bir insanın dinde ulaşabileceği en üst şuur mertebesi olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

İhsan, Kur'anî bir kavram olup Hz. Peygamber tarafından da iman, ibadet ve ahlâkî değerler bağlamında çokça zikredilmiştir. Bu kavram insanın Allah'la, bireyle ve toplumla ilişkilerinde oldukça önemli rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak da dünya ve ahiret mutluluğunu tesis eden en önemli amillerdendir.

İhsan, sözlük anlamı itibariyle güzellik, iyilik ve Allah'ı görüyormuşçasına O'na kulluk etmektir. İhsanın ifade ettiği anlamların neredeyse tamamı insan fitratına göre belirlenmiştir. Kur'an'da insanın fitratında var olan iyilik ve güzelliği ihya etmesi ve yaratılış gayesini gerçekleştirme adına Allah'ın sıkça vurgu yaptığı ihsan, nebevî sünnette de Kur'an'daki anlamlarıyla doğru orantılı olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma neticesinde ihsan şuurunun Hz. Peygamberin (s.a.v) fiillerine, hallerine, tavır ve davranışlarına yansıdığı görülmüştür. Onun hadislerinde bu yansımanın izleri rahatlıkla müşahede edilmektedir. Hayatın her alanında değişik boyutlarıyla ve zengin bir kullanım alanıyla müşahede edilen ihsan kavramı, anlam bakımından Cibril hadisiyle en kâmil manaya ulaşmıştır. Hadislerde izini sürdüğümüz bu kavram, imanın birey ve toplum hayatındaki tezahürünü, İslam'ın en müttekâmil manada yaşanmasını ve ahlâkın hayata hâkim kılınmasını sağlayan bir kavramdır.

¹⁰³ Tatlı, Bekir, *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, 284.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, *el-İmân*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l Arabi, 1993), 29.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-müfehres li elfazi'l- Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
- Akay, Hasan, *İslâmi Terimler Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: İşaret Yayınları, 1995.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966.
- Bursevi, İ. Hakkı, *Tefsiru Rûhi'l-Beyan*, İstanbul: Eser Yayınları, ts.
- Beyhaki, Şuabü'l- İman, Beyrut: 1990.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Çağrı, Mustafa, "Hasene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Cevherî, İsmail İbn Hammad, "Husn". *es-Sıhah*. 5: 2099. Mısır: 1377.
- Çakan, İsmail Lütfi, *İyi Müslüman*, Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistani, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 2007.
- Ezherî, Muhammed İbn Ahmed, *Tehzibu'l-Luga*, Kahire: 1969.
- Fîruzâbâdî, Ebû Tahir Meccüddin Muhammed b. Yakup b. Muhammed, *Besair zevi't-temyiz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Ahlak ve's-siyer*, ts.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid el- Kazvinî. *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, Cemaluddin Muhammed, Beyrut: *Lisanü'l-Arab*, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *Tabakatü'l-kübrâ*, Beyrut: Daru's-sadr, ts.
- İsfahânî, Hüseyin İbn Muhammed Ragıb, *el-Müfredat fi garibi'l- Kur'an*, Mısır: Mektebetü'l-Mısriyye, 1970.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar* (Türkçesi Selahattin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Merâğî, Ahmet Mustafa, *Tefîru'l-Merâğî*, Mısır: 1945.
- Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, ts.
- Müslim, Ebû 'l-Husyn Muslim b. Haccac, *Camîu's-sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahman, Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref, *el-Minhac fi şerhi Sahihi Müslim*, Kahire: Matbaatü'l-Mısıriyye, 1930.
- en-Nisabûrî, Ebu Abdillâh, Hâkim, *el-Müstedrek alâ sahîhayn*, Beyrut: ts. er-Râzî, Fahrredîn, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: 1990.
- Rıza, Muhammed, Reşit *Tefsiru'l-Menâr*, Kahire: 1947.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-tefasir*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1987.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid*, Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Taberânî, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el- Lahmî, *Mu'cemü'l-Evsat* (Thk. Tarık b. İvezullah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el- Huseyni), Kahire: Daru'l- Haremeyn, 1415.
- Tatlı, Bekir, *Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Tickânî, Habib Muhammed, *el- İhsânü'l-ilzami fi'l-İslâm*, ts.
- Tirmizi, Ebû İsa, Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Wensinck, A.J. *el- Mu'cemu'l-müfehres li elfazi ehadisi nebevî*, Leydin: 1936.
- Yıldırım, Havva, *Kur'an'da Hüsn Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa: 2007.
- Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Zebidi, es-Seyyid Muhammed Murtaza, *Tacu'l-arûs*, Beyrut: Dâru's-sadr, 1306.

